

**СПЕЦИФІКА ОБРАЗОТВОРЕННЯ У РОМАНІ
ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА «МАРКО ПРОКЛЯТИЙ»
(МАРКО ПРОКЛЯТИЙ І ПАВЛО КОБЗА)**

Серед українських письменників ХІХ століття, які у своїй творчості розкривають естетику готичної прози, одне з визначальних місць належить Олексі Стороженку, особливу увагу привертає незавершений роман «Марко Проклятий». Над цією темою працювали такі вітчизняні науковці: В. Балушок, М. Ільницький, А. Іщук, В. Пахаренко, Н. Поліщук, Ф. Якубовський та інші. Висвітлення проблематики роману торкалися і сучасні літературознавці (Є. Нахлік, О. Пойда, С. Решетуха).

Мета статті – простежити особливості образотворення у готичному романі Олексі Стороженка «Марко Проклятий», здійснивши порівняльний аналіз Марка Проклятого та Павла Кобзи.

О. Стороженко наголошував, що цей роман займає особливе місце у його творчості. «Виношений під серцем», він мав стати найкращим з того, що написав митець, – відзначає О. Пойда. – Але, на жаль, письменникові так і не вдалося цілком реалізувати свій масштабний задум, причиною чого стала несправедлива рецензія на «Українські оповідання» О. Стороженка, опублікована у журналі «Современник», після чого письменник зламав своє «українське перо» [3, с. 138]. Зокрема він писав у листі до В. Белого: «Почав я свою поему в той час, когда писалось так легко, та коли напав на нас Катон й благонамірним нашим діям приписали найобурливіше значення сепаратизму, я перестав писати, якась байдужість до «рідної мови» виявлялась повсюдно, і признаюсь Вам, збайдужів у своїх поривах, втратив будь-яке бажання до цього заняття, яке давало мені немалу насолоду, просто не піднімається рука, хоча поема моя виношена під серцем» [7, с. 19].

Загалом роман має 16 розділів: 12 – О. Стороженка і 4 – невідомого автора (оригінал зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України) [2, с. 10]. Повість лишилася незакінченою. Згодом невідомий автор дописав останні розділи її, проте не зміг дорівнятися Стороженкового твору. Варто зазначити, що письменник «...30 років відшукував ...та збирав шматки роздробленої легенди про вічного грішника Марка» [7, с. 11].

На думку О. Пойди: «Своєрідним імпульсом до написання твору став знову ж таки фольклор – сукупність уламків давніх легенд, переказів про непростого грішника, приреченого на вічні мандри, такого, що його «земля не тримає й пекло не приймає»» [2, с. 10].

Зображуючи Марка Проклятого, автор змінює героя відповідно до своїх художньо-ідейних завдань. «У східнослов'янському фольклорі це були легендарні оповідання про Марка Багатого, великодня драма «Слово о збуренню пекла» та варіанти віршованого твору літературного походження «Пекельний Марко», – зазначає О. Пойда – У легендах козак Марко спершу виступає аморальним персонажем із усіма тими вадами, що засуджуються народом: *«ледар завзятий», «батька й матір не поважав», «старих людей цурався», «все тільки пив та гуляв», «з чужими жінками женихався»,* був байдужим до церкви, *«з його буйною головою не було нікому спокою»* [2, с. 10]. Марко розплачувався за свої гріхи лише завдяки своїй власній відвазі у здійсненні «богоугодних діл» і отримав спасіння. А у Стороженка Марко допомагає козакам.

Доцільно зазначити, що умовно сюжет роману Олекси Стороженка, можна розділити на дві частини – життя Марка Проклятого та життя Павла Кобзи. Долі цих двох персонажів то перетинаються, то розходяться. Зав'язкою твору є зустріч і знайомство Павла з Марком.

Марко Проклятий – постать трагічна. Він тяжко карається за гріховне співжиття з сестрою, за вбивство сестри, матері й інших людей. Навічно проклятий батьком, що встав з могили, Марко приречений носити в страшній торбі за плечима голови вбитих ним матері й сестри.

«Од мене все одцуралось; і небо, і земля, і саме пекло!.. Мене прокляла мати, прокляв і батько з того світу – я Каїн!.. А тобі мене жаль як побіденого, нещасливого...» [6, с. 312]. Та, дотримуючись народної моральної істини, втіленої в проклятті, автор дещо розвиває її. Трактуючи образ Марка, письменник проводить ідею, що страждання вічного мандрівника легшають, якщо він здійснює добре діло.

На незвичайні здібності персонажа вказує портрет Марка Проклятого, зокрема очі, які *«Однак од сього покрику чоловік не сполохнувся; непритьма озирнувся він і хижо спідлоб'я глянув на січовика. Страшно горіли вирлоокі його очі, неначе іскри з них посипались. Січовик хотів був ще вдруге пугукнуть, та й припинивсь, бо, як списом, шпигнуло його тим поглядом, неначе холодна жеретія обвилась і здавила йому серце»* [6, с. 309].

Портрет героя подано як олюднене втілення зла: *«З виду й з одежі не гевал, не бурлака, а щось не прости: татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився, як у кібця, а довгенні сиві вуса аж до грудей доставали. На плечах у його був накинута чорний подолянський кобеняк і в верзунах, як обуваються в Карпатських горах гуцули. Не видно було при йому ніякої роні, тільки в руці держав він ціпок і біля боку лежала торба»* [6, с. 308].

Серед гріхів Марка – інцест із сестрою, вбивство її та своєї матері й багатьох суперників, які залилися до сестри.

З розмови Кобзи з Марком Проклятим читач дізнається, які ж були передумови вбивства матері та сестри Марка. Його батьки порушили кодекс козацької честі (мати,

переодягнена парубком, перебувала у війську), він був зачатий на війні, де ріками лилася кров. Його поява на світ також була небажаною, як реальна загроза життю його батька. Унаслідок того, що Марка годували кров'ю, у ньому переважало звіряче начало над людським: *«Помилував господь на війні мого батька й матір, тільки одним покарав: війна ще не скінчилась, як моя мати стала вагітна... Подумав, погадав ото мій батько та й перевіз уночі матір на довгий острів на Дніпрі, вкритий одвічним лісом... От мати і згадала, що як була ще в Кабарді, то чула, що таке ж саме лихо прилучилось з одною матір'ю, як ховалась вона по лісах з маленькою дитинкою; так вона драла по гніздах пущівірінків, проколювала груди й давала дитинці ссати кров.»* [6, с. 321].

Прагнучи послабити свій тягар, головний герой намагався добрими ділами покрити великі й тяжкі свої гріхи. Він безперестанку молився, перечитував усі акафісти, вивчав напам'ять псалми, ночами й днями їх промовляючи. Скарби знаходив, церков багацько набудував і монастирів, багато роздавав старцям, бідним і неімушим, але не легшала ноша його, бо не були вчинки ці щиросердні, а були вони заради спасіння власної душі, позбавлення гріхів. Через багато років, ставши мудрим та розсудливим, він, мов батько, повчає Кобзу: *«Чужим словом і чужими грішми не ублагаєш Господа; ті молитви і скарби в нас самих; шукай їх у твоїм серці, у твоїй душі; коли ж там нема, то вже ні в кого їх не позичиш...»* [6, с. 322].

У його житті єдиним світлом стала любов до Оришки: *«Мені минув двадцять і перший рік, як закохався в одну гарну дівчину, в нашій-таки селі, люто, скажено закохався, і вона мене дуже покохала... Закохавшись, я став смирний і покірний, як те ягнятко; що б було вона мені не звеліла, я все робив: заборонила їсти сире м'ясо – я перестав; казала ходить до церкви – я ходив і од щирого серця молився. Її, бач, як добрій душі, хотілось, щоб я жив у рідній хаті і був слухняним, покірним сином – я пішов до батька, покався*

перед ним, і батько прийняв мене як рідного сина, а мати плакала, не нарадуючись...» [6, с. 319]. Але Маркова суджена вийшла заміж за іншого. Душу Марка заповнював біль. Він зміг втамувати його тільки тоді, коли вбив обох – Оришку та її чоловіка. Згодом Марко закохався в сестру, відбулося кровозмішування, яке «символізує мотив відродження героя з матері» [4, с. 685].

Як вважає С. Решетуха, «У романі «Марко Проклятий» О. Стороженка не тільки ірреальний світ вривається у профанний. Відбуваються незвичайні події, зокрема трансферна метаморфоза» [5, с. 35]. Коли у Марка було безвихідне становище героя, і він більше не міг Каїном блукати світом, то потрапив до пекла за допомогою зілля: *«Сів я біля того каменя і разом випив те зілля, дуже вонюче і гірке»* [6, с. 323]. Почувши змову чортів, почав усе трошити. Головний герой зробив добру справу, заступився за рідний край: *«Та й роздратував же мене такою річчю, диявольський син! Як крикну я: «Брешеш, сатано, ніколи сього не буде!..» І як стусону у ворота раз, удруге, та так їх з петлями з прогоничем і випер, та вкупі з ними і сам хряпнувся якраз на самого сатану і всю чортову старшину»* [6, с. 324].

Про з'яву чогось незвичного й потенційно небезпечного сигналізує і усамітнення героя на символічному місці (у романі це – степ, козацька могила), здебільшого напружений монолог, північ або глуха ніч. Після вбивства сестри та матері, не знайшовши їхніх голів, герой передчуває щось недобре, марними є спроби самогубства, бо *«наче яка невидима сила тримала мене за руку»*, і тільки опівночі настає розгадка цих передчуттів: *«Кругом хати загув страшенний вітер; на горіщі ревіло і тріщало..., кругом стін скребло, у комині гуло, вікна дзирчали, у хаті усе ходором заходило, із долівки, наче з води виринув, – вийшов мій батько»* [6, с. 323].

Марко Проклятий щиро кається в злочинах, скоєних ним. Він все ще здатний на благородні вчинки, бо рятує

легковажного Кобзу та його друзів від страти, переходить їх у своєму житлі – норі біля дуплуватого дуба.

Змальовуючи образ Марка, письменник проводить ідею, що страждання вічного мандрівника легшають, якщо він здійснює добре діло для громади. Ця думка об'єднає внутрішнім зв'язком усі епізоди твору.

Для змалювання образу головного героя письменник використовує прийом самохарактеристики: Марко розповідає про свої тяжкі злочини і не будь-кому, а січовику Кобзі. Він побачив у Павлові щирю людину, якій можна довіряти, уперше за такий довгий проміжок часу він знайшов собі друга, не відчуває себе вигнанцем, відлюдником: *«Всі од розумної голови казали, що нема на світі й звіра, лютішого від мене, і не брехали вони; однак ти од щирого серця сказав святу правду; на усьому світі немає нещасливішої тварі, ніж я!.. Спасибі тобі, козаче, дай руку, побратаємось!»* [6, с. 349].

Щодо образу Павла Кобзи, то автор змальовує його як людину, яку складно вразити прикладами насилля, оскільки той неодноразово брав участь у козацьких походах.

На початку роману юнак іде з Січі, придбавши козацької слави. Про своє перебування на Січі Кобза розповідає так: *«Були почали Підковою звать, бач, підкови розгинаю, а тут мені на лихо нечиста мати кобзаря принесла; співав, собачий син, співав, та й поклав кобзу, а я не доглядівся, де вона, сів на неї та й потроцив диявольську личину; от мене і прозвали Кобзою»* [6, с. 308].

В уяві автора герой втілює узагальнений портрет запорозького козака: *«...у червоному жупані, в кабардинці набакір. Ремінний пояс врізався в його тонкий стан, за поясом і в кубурах стриміли пістолі, біля боку висіла шабля в срібній піхві, а за плечима мотався булдимок. Січовик був ще молодий, тільки вус вирівнявсь; ясно гляділи його карі очі, а уста ніби усміхались; усякий би пізнав по його юнацтву й безсумному погляду, що не ввірився ще йому світ, не почало й лихо. Їхав він тихою ходою, озираючись по*

сторонах, ніби гуляв собі; то закурлика пісню, то нахилився з коня, зірве квітку, втішається нею і, побачивши кращу, кине й зрива другу» [6, с. 307].

Це був сильний козак: *«Я ж таки неабиякий, підкови розгинаю, коня підіймаю, а гемонської торби й з місця не зворухнув» [6, с. 307].*

Кобза не відкинувся від Марка, бо був людиною доброю і вважав, що *«на усьому світі нема нещасливішої тварі...» [6, с. 311].* Він пожалів Марка Проклятого – вічного блукача, якого не приймали ні земля, ні пекло, прокляли найрідніші люди.

На думку С. Решетухи, *«...ці персонажі з протилежними рисами характеру утворюють двійникову систему, яка завжди становить сенс будь-якого міфу. Це не «брати-близнюки», з яких один робить добро, а другий лише шкоду. Письменник розкриває протистояння добра – зла впродовж усього твору» [5, с. 36].*

Історія кохання Марка, яку почув Кобза, дала можливість йому не припуститись помилок, зроблених свого часу Марком. Зі смиренням прийняв Кобза удар долі, що насправді було випробуванням, яке він гідно витримав. Коли Кобза дізнався про невмисну зраду його коханої Зіньки, він промовив: *«Мій Боже милий! Дякую тобі, що звів мене з Марком, не піду я по його дорозі, покоряюся тобі, нехай буде надо мною свята твоя воля!..» [6, с. 335].*

У розділах твору, що розповідають про початок селянського повстання на Лубенщині, де жив знавіснілий кат Ярема Вишневецький, знаходить своє місце молодий козак Кобза, а повстанцям у вирішальну хвилину приходиться на допомогу Марко. *«Марко йшов попереду, приглядаючись ік деревам: то простує до дуба, на котрім понаносили гнізда гайвороння, то поверне, дійшовши до трухлявого пня; а тим часом козаки гукали, скликаючи товаришів, що позабігали од ляхів» [6, с. 368].*

«Контраст між прізвиськом (міфологема кобзи в романтичній літературній традиції набула смислу збудника

національної самосвідомості, а сам кобзар поставав велетом духу) і справжніми якостями персонажа увиразнює авторський типово романтичний – іронічний – погляд на недосконалість української натури», – вважає А. Манько [1, с. 99]. Не менш цікавою є подальша метаморфоза, що трапляється з героєм. Змінюється й козацьке прізвисько Павла. Стаючи на шлях національно-визвольної боротьби, Павло Кобза перетворюється на Павлюгу. Це додає духовної й фізичної міці герою. *«Яка ж з тебе кобза! Та й не Павлом тебе звать, ти будеш у нас Павлюгою прозиваться... Правда, пани-товарищі? – Кривоніс скинув оком на своїх вовгурянців»* [6, с. 374].

Відвага Кобзи підкреслюється й через самохарактеристику: *«У мене такий звичай, що куди б я не прийшов, то вже відти не піду, поки сам не схочу»* [6, с. 357]. Він нічого не боїться *«боюся – каже – тільки нечесної смерті»* [6, с. 376].

Отже, безперечно, О. Стороженко є майстром високого мистецького рівня не лише у вибудовуванні сюжетної канви, а й у образотворенні. Усі образи роману, зокрема й Марка Проклятого та Павла Кобзи, підпорядковані гуманістичній ідеї – очищення від гріха й зняття прокляття долі через покаяння та благородні вчинки.

Література

1. Манько А. Образ Марка Проклятого як інтерпретація фольклорних надбань та біблійних мотивів у повісті-поемі О. Стороженка. // Науковий пошук молодих дослідників (філологічні науки). 2013. № 8. С. 97–102.

2. Пойда О. Готичний роман Олекси Стороженка «Марко Проклятий» в контексті компаративного аналізу // Матеріали I Всеукраїнської конференції «Мова твору в контексті проблем вивчення художньої літератури». Бар, 2012. С. 1–14.

3. Пойда О. Олекса Строженко : нарис життя і творчості. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 240 с.

4. Поліщук Н. Міфологема вічного мандрівника в українській літературі XIX – XX століття (Марко Проклятий і Петро Утеклий-4) // Українська філологія : школи, постаті, проблеми : Зб. наук, праць міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському ун-ті (Львів, 23-25 жовтня 1998р.). Світ. 4.1. 1999. С.681– 685.

5. Решетуха С. «Марко Проклятий» – роман-експеримент (міфологічний аспект) // Слово і час. 2006. № 9. С.34–39.

6. Стороженко О. Марко Проклятий : Повість. Оповідання. Київ : Дніпро, 1989. 623 с.

7. Хропко П. Олекса Стороженко і його літературна спадщина // Стороженко О. Марко Проклятий. Оповідання. Київ : Дніпро, 1989. С. 5–20.

Швець Марина – студентка 3 курсу Факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська проза XIX століття.

Науковий керівник – ст. викл. Пойда О.А.

Юлія Майданюк

ЕТНОМЕНТАЛЬНИЙ КОЛОРИТ У ЗОБРАЖЕННІ ЛИЦАРСТВА В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧОРНА РАДА»

Актуальність дослідження. Пантелеймон Куліш – «перший український національний письменник» [7, с. 5], творчість якого є неоціненним скарбом української літератури, отримала чимало ствердних відгуків та критики,